Broedende Wilde Zwaan *Cygnus cygnus*, onverwachte nieuwe Drentse aanwinst

Arend J. van Dijk

In 2005 hebben Wilde Zwanen voor het eerst in ons land gebroed. Het nest bevond zich in de Wapserveense Petgaten langs de Wapserveense Aa in Zuidwest-Drenthe. De uitgebroede jongen waren na 21 dagen verdwenen. Het zwanenpaar overwinterde in het gebied en ging in 2006 weer tot nestelen over. De twee jongen groeiden voorspoedig op en konden in augustus vliegen. Vanaf dat moment gingen de oudervogels hun slagpennen ruien. De zwanenfamilie lijkt ook in 2006/07 in het gebied te overwinteren. Een uitgebreid verslag van het broeden, de gedragingen en het voedsel van de zwanen is gepubliceerd in het tijdschrift Limosa (van Dijk 2006). Onderdelen uit dit artikel worden hier samengevat en er wordt ingegaan op de slagpenrui van de zwanen in 2006.

Winter- en broedvogel

De Wilde Zwaan is in Zuidwest-Drentse beekdalen een normale wintergast met enkele tot hooguit enkele tientallen vogels. In maart trekken ze naar hun broedgebieden in Scandinavië, Finland, Rusland en Siberië, waar ze in moerassen, hoogvenen en toendra's nestelen. In de loop van de 20e eeuw is de populatie door vervolging aanvankelijk sterk in aantal teruggelopen. In de tweede helft van deze eeuw zette toename in en die houdt verband met een betere bescherming en waarschijnlijk ook verbeterd voedselaanbod. De Europese broedpopulatie ligt thans ruim boven de 10 000 paren en in totaal gaat het in de winter zeker om 59 000 individuen. In dezelfde periode vond populatie-uitbreiding in zuidelijke richting plaats, waarbij Wilde Zwanen met kleine aantallen gingen broeden in de landen aan de zuidkust van de Oostzee (1965-1994), in Groot-Brittannië-Ierland (1970-1991) en in 2002 ook in Denemarken. Nederland en ook Hongarije volgden in 2005. (Brazil 2003, Boschert 2005, van Dijk 2006, Gardarsson 1997, Grell *et al.* 2004, Laubek *et al.* 1999, Rees *et al.* 1997, Tomia³ojc L. 1989, meded. A. Selmeczi Kovács).

Broedvogel Drenthe

Op 12 april 2005 werden tijdens een broedvogelinventarisatie twee parende Wilde Zwanen waargenomen. Enkele weken later bij de volgende inventarisatieronde stond ik tot mijn verbazing oog in oog met broedende Wilde Zwaan op nest! Toen ik wat bekomen was van de schrik heb ik notities en foto's gemaakt, want het zou me niet gebeuren dat ik onvoldoende bewijsmateriaal zou hebben. In het moerasgebied en omgeving worden nesten van (Knobbel)zwanen namelijk steevast uitgehaald. Het broedgeval is direct doorgegeven aan de boswachter Henk Everts en samen hebben we ons best gedaan het zwanenpaar goed in de gaten te houden en het geval niet aan de grote klok te hangen.

Uit de vogelliteratuur bleek dat Wilde Zwanen inmiddels met enkele paren op onze breedte broedden met de dichtstbijzijnde broedplaatsen op minstens 250 km afstand in Polen en Oost-Duitsland. Verbazingwekkend was dat de zwanen juist deze plek als broedplaats hadden uitgekozen en bijvoorbeeld niet een groot moerasgebied in NW-Overijssel, in Friesland, in de Oostvaardersplassen of in een groot hoogveengebied.

In 2005 zes eieren en vier jongen niet grootgebracht

Op 23 mei waren de zes eieren uitgebroed en zwommen de zwanen in het petgat rond met vier jongen. Uitgaande van een broedduur van 35 dagen moet de zwaan ten tijde van de waarneming van de paring al druk in de weer zijn geweest met nestbouw. In de broedtijd ondernamen beide ouders vrijwel dagelijks voedselvluchten naar omliggende moerasgebieden en agrarische graslanden om daar gemiddeld bijna een uur te foerageren. De ouders met kuikens foerageerden vooral in de ochtend in het petgat op Buigend Glanswier. Door de ouders uit het water opgehaalde wieren werden na enkele dagen ook door de jongen gegeten. Die snelden naar de omhooggekomen oudersnavel en aten van de gevallen stengels en bladeren. Soms probeerden ze omhoog te springen naar de oudersnavel. In de loop van de dag liep het paar met jongen door een paadje naar de naastliggende Polder Ten Kate, waar vooral werd gefoerageerd op stengels, bladeren en soms ook wortels van Holpijp, zeggen, grassen en boterbloemen. Tegen dat het donker werd vertrok de familie weer naar het nest, waarop het vrouwtje en de jongen de nacht doorbrachten. Het mannetje verbleef in de naaste omgeving van het nest. Na 10 dagen bleken er twee jongen verdwenen en na 21 dagen was het paar zonder jongen aan het foerageren in de graslanden. Waardoor de jongen zijn verdwenen is niet bekend. Het ouderpaar is tot begin augustus geregeld in de omgeving waargenomen, maar was tussen half augustus en half oktober onvindbaar. Juist in deze periode vindt slagpenrui plaats en misschien waren ze meegetrokken met Knobbelzwanen naar een ruiplaats, bijvoorbeeld op het IJsselmeer. Vanaf half oktober werd het paar weer geregeld gezien.

In 2006 drie eieren en twee jongen grootgebracht

Begin april 2006 lagen er drie eieren in het nest en op 4 mei werden twee jongen geboren. De eerste dagen na de geboorte bleef het paar bij de nestplaats, maar daarna zijn ze definitief vertrokken naar de moerassige Polder Ten Kate. Daar sliep de familie vaak op een oud muskusrattennest in een sloot. De zwanenfamilie gedroeg zich zeer schuw en het kostte soms een uur om ze op te sporen in de hoge moerasvegetatie. Door de bruine aanslag op de witte veren (ijzerhoudend kwelwater) en de bloemen van de gele lis (snavelkleur) vielen ze slecht op. De zwanen zijn hier tot eind juli gebleven Vervolgens was de familie enkele dagen spoorloos, totdat ze ontdekt werden in een nabijgelegen zandwinplas. Daar foerageerden ze op wortelstokken van Schedefonteinkruid, die hier in een enkele meters brede oeverzone groeit. Na twee weken waren alle fonteinkruidvelden omgewoeld en liep de familie naar de Wapserveense Aa. Wederom was de familie enkele dagen spoorloos, maar werd uiteindelijk gevonden in een andere zandwinplas 5 km stroomafwaarts richting Steenwijk. Hier is de familie tot begin oktober gebleven en deed zich vooral tegoed aan fonteinkruiden die in grote velden aanwezig waren.
Toen de jongen 90 dagen oud waren konden ze enkele meters vliegen en een maand later, op 31 augustus vlogen ze rondjes van 100den meters. Het duurde dus vijf maanden vanaf de eileg voordat de jongen uiteindelijk konden vliegen.

Gedrag

Het mannetje was dag en nacht zeer waaks, zocht voor minstens eenderde van de tijd naar voedsel, sliep af en toe en verjoeg Knobbelzwanen uit de omgeving. Het vrouwtje broedde de eieren uit en foerageerde weinig. Naderhand was zij altijd bij de jongen en kon meer tijd nemen om te foerageren, want het mannetje hield vrijwel continu de wacht. Bij gevaar doken de alerte zwanen direct in de dekking, waarbij ze een zacht "hoe" riepen. Werd het gevaar te groot dan kwam vooral het mannetje dreigend op de indringer af en werd er luid geroepen. In de zandwinplassen zwommen de zwanen bij onraad naar het centrum van de plas of naar de tegenoverliggende zijde. Naarmate de jongen ouder werden en al konden fladderen gedroeg het mannetje zich veel minder alert en werd relatief veel tijd besteed aan het poetsen van het verenpak.

Slagpenrui

Wilde Zwanen verliezen in één keer alle slagpennen en kunnen dan gedurende 4-6 weken niet vliegen; meestal ruien ze in augustus (Rees *et al.* 1997). Het vrouwtje kan slagpennen ruien terwijl de jongen nog niet kunnen vliegen, waarbij de man dan later volgt. Ook kunnen ze

Door Wilde Zwaan en hun jongen begraasde vegetatie van Holpijp (linksonder) met detail (linksboven), Rietgras (rechtsboven) en Blaartrekkende Boterbloem (rechtsonder). *Vegetation of Stonewort (below left) with detail (above left), Reed Canarygrass (above right) and Cursed Buttercup (below right), grazed by the Whooper Swan Family.* Wapserveen, juni 2006 (Arend van Dijk).

gelijktijdig of na elkaar ruien nadat de jongen vliegvlug zijn. Op 31 augustus 2006, op dezelfde dag dat de jongen honderden meters konden vliegen, gedroeg het vrouwtje zich veel schuwer dan het mannetje, wat daarvoor altijd andersom was, en verbleef veel in de rietkraag. Ze bleek te ruien want door het ontbreken van slagpennen had het lichaam een andere, koddige vorm. Langs de oevers van de zandwinplas werden toen geen, maar op 3 september wel enkele geruide grote slagpennen, staartpennen, vleugeldek- en schouderveren gevonden (eventueel ruiende Knobbelzwanen waren niet aanwezig). Op 17 september bleek ook het mannetje de slagpennen te ruien en gedroeg zich schuw. Wederom werden toen enkele verse grote slagpennen en staartveren gevonden. Er was dus enige overlap in de ruiperiode van de zwanen. Tijdens de rui bleef de zwanenfamilie bijeen. Op 23 september begon het vrouwtje weer een gewoon uiterlijk te krijgen en bij het mannetje was dit op 7 oktober het geval. Bij het bezoek op 15 oktober waren de Wilde Zwanen uit de zandwinplas vertrokken. Na een zoekactie werd de familie gevonden in de buurt van de nestplaats, waar de oude vogels ook afgelopen winter geregeld verbleven. Voor zover valt te berekenen, heeft de ruiperiode van beide adulten minimaal 30 en maximaal 38 dagen geduurd, overeenkomstig de 4-6 weken uit de literatuur (Rees *et al.* 1997).
Achteraf was de opvallende toename van de tijdsbesteding aan verenpoetsen door de adulte zwanen in augustus 2006 de prelude op de naderende slagpenrui. Hetzelfde geldt voor het eten van bladeren en stengels van Riet, dat voor het eerst op 24 augustus werd gezien en naderhand tot en met 23 september. De zwanen foerageerden voordien in de zandwinplas niet op riet, maar steevast op fonteinkruiden. Bij ganzen wordt eten van riet juist ook waargenomen in de ruiperiode. In riet zitten bepaalde voedingsstoffen waaraan ganzen in de rui behoefte hebben (meded. B. Voslamber). In 2005 is geen slagpenrui waargenomen, maar het is goed mogelijk dat de zwanen ook toen in dezelfde zandwinplas de rui hebben doorgemaakt.

Voedsel

Holpijp, een paardenstaartachtige plant, lijkt erg belangrijk als voedsel. Ook in het normale broedgebied in Scandinavië, Finland en IJsland vormt Holpijp vaak het hoofdvoedsel (Rees *et al.* 1997). De plant is eiwitrijk en vezelarm en laat zich gemakkelijk afbreken doordat de stengel uit leden bestaat. Het is daarmee een zeer profijtelijke voedselplant, juist ook voor de kuikens (Knudsen *et al.* 2002). Het massale voorkomen van Holpijp in de Polder Ten Kate, een van de grootste groeiplaatsen in ons land, is waarschijnlijk doorslaggevend geweest voor de vestiging van de Wilde Zwaan juist in dit gebied. Maar tevens zijn ook de vette raaigrassen, andere grassen, zeggen en sommige bloemplanten alsmede glanswieren, fonteinkruiden in bepaalde perioden als voedsel onontbeerlijk gebleken. Naast voedsel is ook rust een belangrijke voorwaarde voor vestiging van deze schuwe zwanen. Het gebied langs de Wapserveense Aa blijkt aan beide te voldoen. De Wilde Zwanen zijn zich in het gebied inmiddels als standvogel gaan gedragen.
Ik ben benieuwd hoe het de Wilde Zwanen verder zal vergaan. Is dit het begin van een definitieve vestiging in ons land?

Dank
Bij het beheer van het moerasgebied richt Staatsbosbeheer zich op een hoog kwelwaterpeil (gunstig voor Holpijp) en op hooilanden die pas laat in de zomer gemaaid worden. Er is nauw samenwerkt met de boswachter Henk Everts, die altijd een oogje in het zeil hield.

Summary: The Whooper Swan Cygnus Cygnus: an unexpected new breeding bird in Drenthe

In 2005 the Whooper Swan was recorded as a new breeding bird in the Netherlands. The nest was found in a riverine peatland in southwestern Drenthe (52°50'N, 6°12'E). In April six eggs were laid, and on 23 May four cygnets hatched. After 21 days all young had disappeared. With the exception of the period mid-August – mid-October 2005 the breeding birds stayed in the area. In the first week of April 2006 the same pair was found breeding, using the same nest that contained three eggs. On 4 May two cygnets hatched. After 120 days, at the end of August, the young were able to fly. Until January 2007 the family was regularly observed in the breeding area. In 2005 after hatching the cygnets stayed near the nest site and commuted to the adjacent Polder Ten Kate for feeding. In 2006, the family almost immediately moved to this polder. By the end of July they moved to a nearby sand pit. After two weeks they headed to another sand pit at 5 km distance, swimming via canals and ditches.Most of the time the incubating female was vigilant or sleeping. The male slept occasionally and was very vigilant close to the nest. Almost daily both parents made feeding trips (on average 1 hour long) to nearby marshland with dominant Water Horsetail or pastures with Ryegrass. During chick-rearing, both parents spent approximately half of the time feeding. For a third of the time, the male was vigilant. In the course of the season the time spent in vigilance diminished, and preening increased. The female always stayed close to the cygnets.

On 31 August 2006, when the young were observed flying for the first time, the female had started wing moult. The male followed 15 days later. After approximately 30-38 days both adults were able to fly again.
The main food resource of the parents and cygnets at the nesting site was Stonewort. In Polder Ten Kate the family predominantly fed on younger stems and leaves of Water Horsetail and to a lesser extend leaves, stems and sometimes roots of several species of sedges, grasses and some dicotyledons. In the sand pits the swans fed on rhizomes of Fennel Pondweed and leaves of Common Reed.Colonisation of The Netherlands is in line with the recent breeding range expansion of the increasing Northwest-European population.

Literatuur

Boschert M. 2005. Vorkommen und Bestandsentwickung seltener Brutvogelarten in Deutschland 1997 bis 2003. Vogelwelt 126: 1-51.

Brazil M. 2003. The Whooper Swan. T & A D Poyser, London.

Van Dijk A.J. 2006. De Wilde Zwaan: een nieuwe Nederlandse broedvogel. Limosa 79: 81-94.

Gardarsson A. 1997. *Cygnus Cygnus* Whooper Swan. *In:* Hagemeijer E.J.M. & M.J. Blair (eds.) The EBCC atlas of European breeding birds: Their distribution and abundance. T & A D Poyser, London.

Grell M.B., H. Heldbjerg, B. Rasmussen, M Stabell, J. Tofft & T. Vikstrøm (eds). 2004. Truede og sjældne ynglefugle i Danmark 1998-2003. Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 98: 45-100.

Knudsen H.L., B. Laubek & A. Ohtonen 2002. Growth and survival of Whooper Swan Cygnets reared in different habitats in Finland. Waterbirds 25 (special publication): 211-220.

Laubek B., L. Nilsson, M. Wieloch, K. Koffijberg, C. Sudfeldt & A. Follestad 1999. Distribution, numbers and habitat choice of the NW European Whooper Swan *Cygnus cygnus* population: results of an international census in January 1995. Die Vogelwelt 120: 141-154.

Rees E., O. Einarsson & B. Laubek 1997. *Cygnus Cygnus* Whooper Swan. BWP Update Vol 1, nr 1: 27-35. Oxford University Press, Oxford.

Tomiatojc L. 1989. Spontanis establishment of northern waterfowl species in temperate Europe: The Barnacle Goose and the Whooper Swan cases? The Ring 138/13, 183-185

Adres: Anserweg 8, 7975 PB Uffelte. arend.vandijk@sovon.nl

Vrouwtje drukt zich op nest. *Female presses down on nest.* Wapserveense Petgaten, 12 mei 2005 (Harvey van Diek).

Arend van Dijk probeert een bijna twee maanden oud jong terug te drijven naar de ouders. *Arend van Dijk in an attempt to chase a two months old young back to its parents.* Wapserveen, 7 juli 2006 (Harvey van Diek).